

160-ТА ГОДИШНИНА НА БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ
1850-2010

МАТЕРИАЛИ ПО БЕЛОГРАДЧИШКОТО ВЪСТАНИЕ¹⁾

Киро ПАНОВ²⁾

Abstract. In 1907 a Committee “The Summer of 1850” was established. The goal of this Committee was to collect full information about the Belogradchik uprising of 1850 and, in this way, to immortalize the heroes of the revolt against the Turkish authority for the Bulgarian liberty. The booklet containing this information was published in 1911. The present publication reproduces the second edition of Panov’s book (1937).

Keywords: Belogradchik uprising, 1850, Kiro Panov

Предговор

Тежко е било положението на българите под турското иго. Турците не знаели милост, не познавали човешките права, а религията им още повече ги фанатизирала и отделяла от раята – поробенният народ. Раята е безправна, отредена от провидението да слугува на правоверния мюсюлманин.

Грозно е пъшкал българинът – всичко будно в него е било убито, всичко, което е напомняло миналата слава на могъща България, е било унищожено. Градове, села, манастири, черкви, паметници и пр. – всичко е разрушавано и унищожавано.

Гърците довършили останалото. Така българинът е изгубил своето минало, своята история, но за щастие не е изгубил своята българска кръв, своя дух.

Ще пекне слънце, ще грейнат от някъде топли животворни лъчи, ще се сгорещи кръвта, ще се възбунтува духът. Ще се родят синове в тая робска земя, които ще поискат да видят свободно и силно отечеството си, както нявга е било.

Турският гнет събуди заспалия народ. Ножът допря до кокала, народът изохка и отвори очи...

В няколко пункта на поробеното ни отечество българинът заяви, че съществува. На няколко места той се опита да въстане, но турците грозно унищожаваша всеки такъв опит. Изгаряли се цели села, жителите им се предаваха на най-грозна и срамна смърт. Оставаше да се грижат за

правата на българина само хайдутите – тия фантастични борци, чието свободно отечество са били нашите балкани.

Една от тези искрици на пробуждане е било и Белоградчишкото въстание от 1850 г.

Оскъдни са сведенията за всичко станало през тъмната епоха на робството ни под турците, оскъдни са те и за отделните въстания, защото турците унижавали всеки опит и мисъл за въстание. Оскъдни са те и за въстанието – предмет на настоящата книжка.

Повечето сведения от изложения материал са събрани от живи свидетели и непосредствени участници в самото въстание. Взети са някои неща и от писаното по тоя предмет от Д. Маринов и Г. Димитров.

През 1907 г. в гр. Белоградчик се учреди комитет „1850 лето“, който има за задача да увековечи паметта на падналите в това въстание герои за свободата ни. През 1911 г. комитетът издаде настоящата книжка, която вече е напълно изчерпана. Яви се нужда от настоящето второ издание, което на някои места е допълнено с нови сведения.

Комитетът предварително благодари на всички, които вземат присърце неговото дело и подпомагат разпространението на настоящата книжка.

Животът на българите под турско иго

През втората половина на XIV-ия век България паднала в турски ръце. В края на поменатия век, 1393 г., паднало Търново. Пет години след това, в 1398 г., се предал и последният български свободен град Видин (Бдин).

Турците се утвърдили в страната и станали нейни господари, а българите – техни роби (рая). Земите били отнети от земевладелците и предаде на турците, та по този начин се образували спяхилъците – господарските земи. Турците станали господари на живота, имота и

честта на българите. Човешките права на българите били отнети. Един нищо и никакъв турчин е можел да разиграе безнаказано всякиго, па даже и цяло село. Един заптия, един субаша, е можел да накара селските моми, когато пожелае, да излязат на хорището, да играят българско хоро, за да избере там жертвата на скотските си страсти.

Турците не са щадили нищо българско като са опустошавали църкви, манастири и гробници. Съсипвали са всичко, което е било мило и свято за българите. Подигравали се с християнските светии – в църквите са обезобразявали светите икони, унищожавали са светите дарове и са вършели безнаказано още много поразии.

На българите не се е позволявало да носят пъстри и разноцветни дрехи, нико пък да носят някакво оръжие. Ако някой българин, яздейки кон, види, че иде насреща му турчин, длъжен е бил да слезе от коня си и пешком да върви, докато отmine турчина. Не направи ли това, тежко му и горко-зле си изпачал, па и коня си можел да изгуби.

На българите не е било позволено да имат нищо хубаво. Ако конят на един българин е добър, турците го вземали под предлог, че на гяурина не е дадено от аллаха да язди хубав кон. Ако някой българин имал хубава дъщеря, турците я вземали под предлог, че на гяурина не е дадено от аллаха да има хубава жена и насила я потурчвали. Ако пък е имал хубав син, и него взимали, завеждали го в еничерската школа и след години хубавото българче ставало по-лош турчин и от самите турци.

Нашият Видински край, в сравнение с другите части на отечеството ни, е страдал най-много, защото често е бил театър на разни войни и междуособици. В 1595 г., когато Стефан Баторий воювал с турците, тук са ставали страшни битки. В 1689 г. този край е бил завзет от австрийските войски. В 1718 г., когато крал Евгений Савойски победил турците и ги принудил да сключат Пожаровачкия мир, тук е бил

пътят на турските войски. Също така - и по-рано, през 1683 г., когато турците се опитали да превземат Виена. В 1809 г., когато Кутузов с победоносните руски войски достигнал до Балкана, а генерал Каменски нападнал Видин, този край пак е бил театър на грозна и безпощадна война. В края на XVIII и началото на XIX век тук се е подвизавал храбрият бошняк Пазвант Оглу, във времето на когото, в продължение на много години, са ставали люти битки, които са били много мъчителни за българите. Все по същото време в този край се е подвизавал и хайдук Велко, българин от Зайчарско.³⁾ В 1848 г., когато са изпращани войски да потушат въстанието в Румъния, пътят им бил през този край. И всички тежести на войните и междуособиците е трябвало да се понасят от българите.

Селата около пътищата най-много са теглили, защото през тях постоянно минавали турски войски и метежници – еничери, башибозуци, кърджалии, кабадалии, кърсердари и какви ли не турци с разни облекла, с дълги кауци, обшити с вълчи и лисичи опашки, с чалми от разни бои и величини, с образи черни, грозни, с уста широки, лакоми, зъби редки и дълги, с устни дебели, носове като баби, някои от тях с малки очи, вдлъбнати в челото, а някои – с големи, с погледи диви, зверски и с прищевки дважд по-диви. Всеки от тях бил въоръжен от главата до петите. Щом стигнали в някое село, извиквали старейшината и искали конак от него, като го предупреждавали, че не искали сополиви баби да им шетат, а искат млади булки и моми хубави. Бедният представител на селото не се осмелявал да възрази, нито пък да не изпълни желанието им. На него са съобщавали, че са нужни за изхранването им известно количество пресни турти, няколко баници, няколко варени в масло кокошки, мед, яйца и пр. и той е бил длъжен в най-скоро време да изпълни заповедта им, иначе зле си изпачал. Отведат ли се по квартири, там вече се дават други заповеди. Момите и булките да постилат на

агите най-хубавите си черги, да изуват цървулите им, а мъжете, които до това време са развеждали навън конете им, се натоварвали да развеждат около къщи цървулите им, през което време те вътре вкъщи безобразничели в крайна степен. След като им се донесе храна и след като натъпчат гладните си стомаси, те ставали дважд по-страшни, давайки воля на скотските си страсти. След яденето, пиенето и след всички мръсни дела се започвал пазарлък между турците и старците на селото за заплащане зъбен данък (диш хакъ) за което са хабили зъбите си да ядат печените кокошки и баниците. По този начин обирали селото и си заминавали, за да направят място на други по-гладни от тях.

Подобни беззакония и мръсни дела се вършили твърде често, но българите са били безсилни да запазят живота и имота си. Плачовете и стенанията на българите са били големи, но никой не е искал да ги чуе. Като че ли сам Бог е бил забравил за съществуването на един народ, който се нарича българи, и който, долу на земята, където не се намира ада, търпи адски мъки от турците.

Много села са запустели, много села са се изселили като жителите им се прибрали в затъntenите планински краища или в други отдалечени от пътищата места, а някои от тях – в чужбина, за да се избавят от честото гостуване на турците. Развалините на такива села и сега личат. Едно от тези села е Медовница, Белоградчишка околия, което по-рано е било на пътя, който отива от Белоградчик през Башовица за Видин – при запустялата черквица. Това село е изпитало всички мъки и злини, които турците са могли да измислят и без колебание да извършат. Един Видински бей като минал през селото отнел жената на един от по-първите селяни и я отвел със себе си, след което селяните напуснали селото си безвъзвратно и се заселили далеч от пътищата там, където е чешмата „Медовнишка”. Не след дълго, обаче, е трябвало да напуснат и

новото си заселище, защото бил прокаран през селото им нов път – Ниш – Видин, та се заселили там, където е сега селото.

Не по-добра е била участта и на градеца Брестов хан (Ханище), който се намира на 8 км на запад от Белоградчик на пътя, който върви от с. Салаш за Видин – на римския път Рациария (Арчар) – Нисом (Ниш) – Скуп (Скопие).⁴⁾ Този градец е бил разрушен и голяма част от населението му избита и то тогава, когато е празнувало събора си на „Св. Троица“. Останалите живи са избягали в Сърбия, където са заселили градеца Нови-хан, преименуван сега Кралево село. Такава е била съдбата и на много други заселища в Белоградчишка околия. А за Адлийската (Кулската) и за Зайчарската (сега в Сърбия) околии по-друго трябва да се каже. Населението от поменатите околии почти изцяло е избягало от турските зверства и се е заселило далеч във вътрешността на Сърбия, където се е и посърбило. Отпосле турските бегове (спахии) са заселили поменатите околии с преселници от Тетевенския балкан.⁵⁾

В този край българите най-много са теглили от господарите спахии. Те са били властни да вършат с българите каквото си щат, като са разполагали с имота на подвластните българи като със свой имот, а с честта на челядта им са се подигравали, когато си поискат.⁶⁾ А и чиновниците не падали по-долу.

Тук му е мястото да се спомене за зверствата на Белоградчишкия войвода (каймаканин) преди въстанието Дели Абдулла. Този войвода посетил веднъж с. Орешец и, понеже не излезли да го посрещнат, хвърлил свещеника им, поп Кръсто, в находящата се върху една могила, на запад от селото, дълбока яма, наречена „Пропаст“. Грозна сцена представлявало погубването на този свещеник. Войводата на пъстър килим сред хорището пие бистра ракия, две моми му служат, а останалите моми, насила доведени, въртят около него хорото. Свещеникът и старците стоят срещу него със скръстени ръце без да

смеят да се помръднат, а той си попива бистра ракия и със светнали от пиянство очи зяпа момите. По едно време дошло на ум на пияния турчин да разиграе свещеника, загдето не излязъл с раята из вѣн селото да го посрещне и да му се поклони като на господар. Повиква го, почва се един вид следствие. Свещеникът се извинява, че не му е било съобщено, че войводата ще го посети, та да се подготви да го посрещне, но войводата не иска да чуе никакви извинения и дава заповед да погубят попа. Заптите вземат свещеника, завързват го, подиграват се с него така, както юдеите са се подигравали с Исуса Христа и след това го закарват при пропастта, хвърлили го в нея, та загинал мъченически.

Хайдутѝ

Никой не се явил да защити бедната рая. Само някои по-събудени мъже от нейната среда с цел да отмъстят на турците за лошите им дела са грабвали оръжие, отделяли се от домовете си, за да прекарат живота си по горите, край горските пътища, та там да причакват турците, та да им се отплащат за насилията, които те вършат над братята и сестрите им.

Тези хора са били хайдутите. Хайдутите понякога скъпо се отплащали на турците за делата им, но и техният живот е бил много тежък, защото турците са пускали след тях големи потери и заловят ли някой хайдутин, той след големи мъки, при стечение на множество народ, насила докарван от властта, бивал надяван на кол и там го оставяли да се мъчи, докато издъхне, а тялото му оставало на кола, докато се разпадне.⁷⁾

Повод за въстание

Подвизите на хайдутите ни най-малко не са могли да спрат турците да не притесняват раята, а напротив – повече ги дразнили. Затова по-събудените мъже от нашия край като видели, че трябва да се

действа по-инак, т.е. да се повдигне цялата рая, та с оръжие в ръце да извоюва човешките си права, потъпкани след падането на Българското царство, намислили да повдигнат народа (раята) против властта. Към това ги подтикнала следната случка.

През 1848 г. Белоградчишките първенци Вълчо Бочов, Влах Неделко и Лило Панов, като добри християни, отишли на поклонение в Светогорските манастири. В същото време там бил на поклонение и наследникът на руския престол – брат на блаженопочившия наш освободител Александър II – Константин Николаевич. На поменатите белоградчичани се удало случай да се срещнат с хората от свитата на престолонаследника и при един разговор с тях се оплакали от притесненията на турците. Това дошло до ушите на престолонаследника, който чрез хората от свитата си, обадил на казаните българи, че Русия ще им помогне да се отърват от робство, но за да се застъпи тя за тях, те трябва да се провикнат, че искат свобода и човешки права, като въстанат против угнетителите си.

Приготовление на въстанието

Думите на царевича жегнали поменатите българи и те, като се върнали в Белоградчик, първата им работа била да се срещнат с башкнеза⁸⁾ Цоло Тодоров и да се споразумеят с него за това, което трябва да се върши.

Цоло Тодоров е бил почитан от българското население в каазата твърде много и затова на него се възлага най-голяма надежда. Той им казал, че населението на каазата лесно ще се вдигне на оръжие, но само Белоградчишката кааза нищо не може да направи. Тогава в едно събрание, в което взели участие съгражданите им Костадин Янев и Казанджи Петко, решили да се обиколят Ломската и Видинската каази, в състава на втората е влизала и по-късно образуваната Адлийска (Кулска)

кааза, за да се влезе в споразумение с по-събудените и по-първи българи за общо въстание.

Като обиколили поменатите каази и се съвещавали с по-първите хора от разните села станало общо събрание в Раковишкия манастир със следните лица: Вълчо Бочов, дедо Божин, Цоло Тодоров (баш кнеза), Лило Панов и Влах Неделко, всички от Белоградчик, Петко Маринов (паша Петко) – баш кнеза и дедо Йончо от с. Грамада, капитан Кръсто от с. Малки турчин (Цар-Шишманово), Герго Николов Ковачев, Игнат Бояджията, Георги Милюковски и др. от с. Раковица, дедо Иван Кулин от с. Медковец, поп Златко от с. Калугер, дедо Петко Ковача и дедо Велко от с. Орешец, поп Никола от с. Мехмедовци,⁹⁾ Първул Станков от с. Стакевци, Спас Богата и ковач Николо от с. Влахович (сега Подгоре), Хаджи Иван даскала от Татар-Пазарджик, Филип Ив. Цолов Делиянски, Спас Тодоров и др. от с. Старопатица, Дамян Петров, дедо Божин и дедо Йоцо от Търговище, Найдено от с. Протопопинци, дедо Йоцо от с. Макреш, Стоян Николов от с. Големи турчин (Цар Петрово), Хаджи Агапи от Изворския манастир, отец Серафим, игумен на Раковишкия манастир, Марин Николов от с. Василевци, Д. Панов и дедо Иван от гр. Лом, Цоко Петков и Пуйо Груев от с. Бойница, Гицо Пуев от с. Брегово и др.

В това събрание е бил избран комитет с председател Вълчо Бочов и касиер-секретар Лило Панов и членове. Било решено всеки от тях да внесе известна сума за купуване барут и оръжие и да се събира помощ тайно от населението, а в ония села, където първенците са за в полза на делото, да се събира помощта под формата на добавъчен данък.

За ръководители и командири на въстанието, назначени или избрани, били: Цоло Тодоров, Иван А. Кулин, Игнат Бояджията, капитан Кръсто, Първан Върбанов, Петко Маринов, Стоян Николов, Спас Дамянов, Първан Стамболийски, Марин Николов, Първул Станков и др.

Дедо Иван Кулин и Първул Станков били натоварени да извършат в Сърбия покупка на барут и оръжие и да влязат в преговори със сръбските власти за подпомагане на въстанието с войска.

Определено било да се въстане на 1 юни 1850 г. на Възнесение. Били определени и пунктовете за събиране на въстаниците и начина на нападението. Било решено да се нападне най-напред гр. Лом като неукрепен, а след това половината от въстаниците да заминат за гр. Видин, да заобиколят града и да го държат в обсада, а другата половина да подкрепи белоградчишките въстаници и след като превземат Белоградчик цялата сила да се групира около Видин - с пристъп да превземат града и след това да действат по-нататък.

Понеже според обмисления на събранието план, главните точки на нападението били три, именно Лом, Видин и Белоградчик, то били избрани трима предводители на въстанието: на белоградчишките – Игнат Бояджията от Раковица, на ломските – капитан Кръсто от Малки турчин, а на видинските – Първан Върбанов.

Като съветници на предводителя на белоградчишкия отряд били назначени: Цоло Тодоров, Вълчо Бочов, Лило Панов и Влах Неделко, а за чауши (подофицери), които да водят четите – дедо Манчо Марков от Чифлик, Мико Нинчов от Калугер, Джорджо Пандурски от Горни Лом, Петко Спасов – ковача от Орешец, Живко Белперчин от Върбово, Пенчо Ангелов от Търговище, Веселин Цвикля от Праужда, дедо Здравко от Ошане и др.

Работата по подготовката на въстанието вървяла успешно. Пари се събирали доста бързо и част от тях били изпратени в Сърбия за барут и пушки, като било уговорено, щом се предаде оръжието, да се брои и останалата сума за изплащане стойността им.

Като приближил денят, в който трябвало да се обяви въстанието, в Сърбия бил изпратен Първул Станков да узнае дали Сърбия ще

подкрепи въстаниците и сръбските власти отговорили утвърдително – сръбите ще се притекат на помощ на въстаниците и същевременно ще бъде доставено и нужното оръжие.

Обявяване на въстанието

На 31 май срещу 1 юни (срещу Спасов ден) 1850 г. по причина, че били избити няколко души турци при Раковица и Влахович, водителите, страхувайки се да не се усетят турците, че се готви въстание и да го осуетят, го обявили, а според предварителният план това е трябвало да стане точно на Спасов ден.¹⁰⁾

Всеки селянин, способен да носи оръжие, нарамил дългата два метра тояга с топуз на върха,¹¹⁾ а тия, които имали ножове, пищови и пушки, въоръжили се с това си оръжие и под командата на чаушите още през нощта заобиколили Белоградчик от всички страни, поставили мъртва стража „аванпост” и се наредили около града да чакат пристигането на помощ и оръжие от Сърбия. Същевременно била поставена стража на прохода „Св. Никола”, на „Сухи-дол” и други лесно проходими пътища, водещи до Пирот и Берковица, за да пази да не дойдат да ги нападнат турците оттам. Изпратени били Първул Станков и поп Златко за Сърбия, за да действат за по-скорошното изпращане на помощ и оръжие и тям било отговорено, че помощта и оръжието са готови, с която вест те се върнали, за да ободрят другарите си. Но като не пристигнали нито помощ, нито оръжие, те двамата били изпратени още един път и тогава им било съобщено, че нито помощ, нито оръжие ще им се даде.

През времето, когато поп Златко и Първул Станков сновели между Княжевац (Гургосовац) и Белоградчишката обсадна линия, нападателите не стояли бездейни. Край рекичката до моста на старото шосе Видин – Белоградчик, при някогашната дедо Ценкова кръчмица,

имало три бреста, под които се били разположили предводителя на въстаниците Игнат Бояджията със съветниците си, а над брестовите погоре имало един габър, под който била наредена на бърза ръка майсторска (работилница) за поправка на пушките, за направа на сабли от коси, брадви, маждраци и други оръжия, които би могло да помогнат на нападателите да съспят четиривековните си мъчители. За управител на работилницата, като най-вещ, бил назначен Петко ковача от с. Орешец, който с помощта на другите ковачи в късо време направил много и добри ножове, маждраци и други оръжия, с които да се действа по време на нападението, а останалите въстаници сами си приготвили дълги тояги и точили ножовете си през времето, когато били свободни от патрулна служба.

Храна за въстаниците донасяли от близките села.

Въстаниците, като се уверили, че помощ от Сърбия няма да получат, ограничили се само с държане на града в обсада и решили да не предприемат нападателни действия до пристигането на Ломските въстаници. За да не се решат да нападнат града, главната причина била тази, че имали само 50-60 пушки.

Турците, като видели, че са заобиколени, открили огън от крепостта с топовете си, но ядрата (гюлетата) не достигали до въстаниците, та никаква повреда не им причинявали. Също и куршумите от пушките им не достигали до тях.

От начало турците се опитали да влязат в преговори с въстаниците, но последните, като се страхували, че така ще узнаят силата им, не ги допусkali близо до обсадната линия, а ги разпъждали с гърмежи и викове „назад”, изговаряни на български, сръбски и румънски с цел да всеят в тях страх, че са нападнати не само от българи, а и от сърби и румъни.

Държането на Белоградчик в обсада продължило осем дни. На деветия ден турците от Видин, Лом, Арчар-паланка (Акчар) и Цибър-паланка, след разбиването на ломските въстаници при Хасанова махала (сега Борисово) и на видинските въстаници при с. Гърци, се отправили за Белоградчик през Башовица.¹²⁾ Въстаническият аванпост, като ги съгледал, известил за това и веднага било дадено нареждане известен брой нишанджии (ловци) да отидат да пазят прохода „Столове”, където се очаквало да минат турците. Но турците изхитрили, вместо да минат през „Столове”, отишли в с. Калугер и оттам се явили в гръб на въстаниците. При сега несъществуващото село Крилатица, край видинското шосе, далеч от Белоградчик около 5 км, се почнала престрелката между въстаниците и турците, която траяла твърде малко, защото въстаниците видели срещу себе си силен неприятел по число и оръжие, па и стрелците им в голямата си част били далеч от бойното поле – на прохода „Столове”, та хванали Балкана и избягали.

В това сражение колко души турци са паднали не се знае, а от българите – въстаници, понеже са били закрити в гората не е паднал нито един.

Турците, за да отмъстят на българите, запалили селцето Крилатица, което цялото изгоряло.

Поражение на въстаниците

След отстъплението на въстаниците, които били разположени на север от Белоградчик, край видинския път, турците имали вече отворен път за Белоградчик и те с препускане стигнали в града, за да дадат помощ на обсадените свои братя.

Въстаниците, които се намирали на юг от Белоградчик, към ломския път, не били известени за отстъпването на другарите им, като чули гърмежите, помислили, че това е настъпление към града, та се

приблизихи към крепостта, но в това време били ненадейно нападнати от турците, та с големи мъки се отървали, като дали повече от 250 души жертва.

Турците извършили най-големи зверства над жертвите си – изсекли ръцете им, изрязали членовете им и ги пъхали в устата им, а телата им оставили непогребани да ги ядат кучетата и дивите зверове, та след месеци роднините им прибрали оглозганите кости, без да се знае кои чии са, и ги погребали.

Цоло Тодоров, Лило Панов, Вълчо Бочов, дедо Божин, влах Неделко Първанов, Константин Янев и Петко Казанджи, които, както споменахме по-рано, са били определени за ръководители на въстанието и командири на въстаниците, били се уговорили на 31 май сутринта да напуснат града под предлог, че отиват по търговия и сборове в близките села, и да поемат командването на въстаниците. Но преди още да тръгнат, благодарение слабостта на баба Стойна, жената на Цоло Тодоров, която се била похвалила пред стражаря Хрустем, който слугувал при мъжа ѝ като при баш кнез, че скоро ще им падне царството, били хванати и откарани в калето, където били затворени в хумбата, която се намира над главната входна врата, на дясната страна, и останали там между дебелите и влажни зидове на голата земя без завивка и постелка и почти без храна цели осем дни.

Като разбили въстаниците, турците се върнали в града и почнали да колят и обират. Всички мъже, които не се скрили на безопасни места, били изклани. Из града се разхождали турците, придружени от цигани-тъпанари, посещавали българските къщи и ги обирали. Мъжете изклавали, а жените безчестели.

В това клане са паднали жертва под турските ножове мнозина белоградчишки граждани, от които, освен инициаторите, за които се споменава по-долу, се помнят следните лица: Стамен Спасов

Куюмджията, Андрей Бояджията, Лило Каралея, Димитър Куюмджията, Живко Трифонов, Живко Бел-мустак, Лило Иванов Дългия, Мишо Панов, Плещи Неделко, Петър Божинов, Сава Кръчмаря (лаутар. слуга) и Саво Василев.

Калето, в хумбите на което, са били затворени инициаторите на въстанието и после изкарвани през западната вратичка и изклани

Турците събрали съвет в калето, където решили да изколят затворниците инициатори на въстанието, което решение веднага привели в изпълнение, като ги извели до вратичката, която се намира под зида от западната страна и през тази вратичка ги извеждали един по един, отсичали ръцете и ушите им, подигравали се с тях, запитвали ги кой ще им бъде цар като искат царство и пр. и накрая ги обезглавили. Телата им скрили в гората, където ги изяли зверовете. Най-много е мъчен Вълчо Бочов, който е бил убит вътре в калето. Той ни най-малко се боял от

смъртта и казал на турците, че скоро ще им се свърши царството и че внуците му и тия на закланите му другари ще окачат един ден къс свинско месо на главните врати на калето.¹³⁾

Прекратяване на въстанието

Като изклали арестуваните, телялите обявили, че се въдворява мир, „та раята да си гледа рахатлъка”. Гражданите излезли един по един от дупките, в които се били скрили като къртове, и след това били закарани в калето, където им било заповядано да приготвят храна и квартира за нечаканите си гости.

Турците пирували в града за сметка на раята няколко дни, през което време били господари на всичко българско, но като дошъл Генчага от Оряхово, в града се въдворил ред, а след известно време дошла и редовна турска войска, която да пази държавата от подобни въстания.

След няколко дни от клането на инициаторите, като се поумирили духовете, позволено било на гражданите – българи да приберат костите им и да ги погребат. Последните ги прибрали и погребали в градските християнски гробища с подобаващи почести, като поставили при главите им седем кръста, а след години костите им били извадени и пренесени в костницата на Чипровския манастир, където се намират и понастоящем.

Съдбата на ломските въстаници

Що се отнася до съдбата на въстаниците, които трябвало да заобиколят и превземат Лом, техният ръководител капитан Кръсто с помощниците си Мичо Рагъовски, Филип Моцовски, Динко Гелев и Димитър Якуповски на 30 май пристигнали в с. Воднянци и заедно с Илия Гечов от с. Чорлево, който, както се каза по-рано, бил определен за чаушин (подофицер), разпоредили да се съберат въстаниците при Чорлево, на рътлината „Козя гърбина” при Добри-дол и оттам да тръгнат

за Лом, което и станало. Въстаниците на 1 юни се събрали на определените места, а на 3 юни и едните и другите потеглили за Хасанова махала (сега Борисово), за да се съединят с въстаниците от селата, лежащи край Брусарската река и да тръгнат за Лом.

Щом в Лом станало известно за този поход, веднага затворили всички дюкяни и всеки се скрил в дома си. Същевременно се пуснал слух, че и Видин е заобиколен от въстаниците, та страхът се увеличил. Общото мнение на турците било градът да се запали, а населението да бяга в Оряхово, но войводата Фехим бей събрал първенците и предложил да се изпратят протопоп Иван П. Силвестров, Младен Пунчов и Хр. Стамболиев да проверят каква е силата на въстаниците и, ако между тях има сръбска войска и са добре въоръжени, тогава да се запали града и да се бяга. Това предложение било прието и поменатите лица се опътили към лагера на въстаниците, но не били допуснати там, защото въстаниците разбрали, че те са шпиони.

На 4 юни въстаниците пристигнали в с. Хасанова махала, което отстои на 25 км далеч от Лом. Капитан Кръсто, като получил известие, че сръбското правителство строго забранява изнасянето на оръжие и че никаква помощ няма да се даде, изпаднал в лошо положение, а като повел дружината си към Лом и като видял турската конница, която настъпвала с голяма решителност, още повече се отчаял. Тогава спрял дружината си, изгледал добре турската сила, прегледал и собствената си войска и заповядал отсъпление през барата към гората. Пред себе си оставил една малка част и с другарите водители на въстаниците взели решение да не откриват огън срещу турците, защото тогава краят ще бъде фатален, както за бойците, така и за мирното българско население, а да отидат при тях и им обадят, че водят народа не на бой, а на жалба против лошите дела на спахиите, субашите и др., та по този начин да предпазят мирното население от погинване, като жертват себе си. Като

срещнали турците и им изложили това, последните, знаейки че работата не стои така, избили почти всичките. Само Илия Гечев, наранен силно с нож в тила, оцелял, като се престорил на умрял и лежал между умрелите до като турците преминали. Там са паднали от турските пушки и ножове около 60 души. Турците отрязали главите на капитан Кръсто¹⁴⁾ и помощниците му Филип Моцовски, Мичко Рагъовски и Димитър Якуповски, които набили на колове и ги занесли в гр. Лом, където по заповед на войводата Фехим бей били заровени.

Видинските въстаници

Въстаниците, които трябвало да заобиколят Видин, се събрали на 1 юни на три пункта – при с. Гурци, при Паликовец и Назърска махала (сега Гурково). На първия пункт имало до 2000 души, а на втория и третия – по 1500 души.

Турците във Видин, като научили, че българското население (раята) е въстанало, голям страх ги обхванал и почнали приготвления за отбрана. Цели два дни не посмели да излязат от града. На третия ден излезли на полето до моста на р. Тополовец, но не посмели да го преминат, защото се страхували от многочислеността на българите. Излезлите срещу въстаниците турци били башибозук, около 300 души, а войската останала да пази крепостта. Към 10 ч. по турски, турците решили да се върнат в града и на следващия ден да излязат срещу въстаниците с по-голяма сила.

Поражението

Петко Николов и поп Цеко от Бойница избягали от въстанишкия лагер и отишли при турците, та им съобщили за силата и положението на въстаниците. Тогава турците се окуражили, преминали моста и с голяма решителност нападнали въстаниците. Завързало се сражение, което

продължило до тъмно и се свършило с разбиване на въстаниците, които оставили на полесражението 217 мъртви. В това сражение са взели участие само събраните при с. Гърци въстаници, а тия от другите два пункта се разбягали.

Бягството на населението

След поражението на въстаниците, главатарите (водителите на въстанието) решили да се оттеглят до сръбската граница, като приберат със себе си всички жени, деца и старците, които не са могли да вземат участие във въстанието по старост и недъгавост, та по този начин да ги предпазят от погубване, ако турците се впуснат да колят беззащитната рая и така още веднъж да протестираат против лошите дела на турците и да накарат европейската дипломация да се застъпи за тях. Това им решение веднага било приведено в изпълнение. Въстаниците се пръснали по селата и почти цялото население от близките до сръбската граница села „при плет“¹⁵⁾ избягали, като необходимата им храна и облекло също били отнесени.

В съвещанието си главатарите, като взели предвид, че въстанието излязло несполучливо, преценили, че ако едно разследване установи, че целта на въстанието е освобождението от турското иго, тогава голяма част от участващите в това въстание ще пострадат, но, ако се представи работата по-иначе, именно че те против падишаха (султана) нищо не са имали, а са въстанали против золумите (пакостите) на турското население от този край, тогава би могло да се добие някакво облекчение. Тъй и поставили работата при воденето на преговорите с властта за връщането на населението по домовете му.

След дълги преговори между въстаниците и видинските власти, като не били постигнати никакви резултати, пристигнал и Риза паша от Цариград, за да ги убеди да се приберат по домовете си и да не въстават

против държавния строй. Тогава те, като изложили своите теглила, заявили, че искат: 1) земите да се отнемат от годподарите (спахиите) и да се раздадат на населението; 2) да се плаща десятъкът в храна, както е било по-рано, а не в пари; 3) данъкът да се разхвърля справедливо и да се изплаща в определени срокове; 4) да имат пълна свобода в извършване на богослужението и на турците да се запрети да влизат в църквите да ги оскверняват; 5) да се позволи на всички българи да носят оръжие като турците, за да могат да пазят живота, имота и честта си; 6) да се ограничат своеволията на чиновниците и да се издаде строга заповед, щото, като се оплаче някой българин против някой турчин, жалбата му да бъде уважена в случай, че е справедлива и да не бъде преследван от после.

Риза паша обещал, че ще изпълни желанието им и настоявал да се завърнат по домовете си, но те не се съгласили, защото не вярвали, че обещанието може да бъде изпълнено.

Оплаквания до силите и султана

Видинският паца, митрополит Венедикт, както и Генч ага, който по-рано успял да задържи населението от Ломската кааза и част от това на Белоградчишката кааза да не напускат селата си, ходили да увещават въстаниците и семействата им да се приберат по домовете си, но те не ги послушали, а изпратили една делегация от четирима души, а именно Петко Маринов, баш кнеза на Грамада, дедо Петко Спасов ковача от с. Орешец, Първул Станков от Стакевци и протопоп Никола от Мехмедовци да им изложи положението на българите в Турция въобще и в частност във Видинския окръг и да моли техната защита. Консулите, като ги изслушали, посъветвали ги да се обърнат към Султана с молба да подобри положението им.

Депутацията като се върнала от Букурещ, решено било да се изпрати друга такава в Цариград, която да изложи оплакванията на населението на самия Султан и иска подобрене на положението му. Това решение било одобрено от Риза паша и от Видинския управител.

В Цариград били изпратени Петко Спасов от с. Орешец, Петко Маринов от Грамада, Първул Станков от Стакевци, Първан Стамболията от Раковица, Стоян Николов от Турчин (Цар Петрово), дедо Йоцо от Макреш, дедо Лало от Кула, дедо Гицо от Брегово, дедо Никола от Ясен, Димитър Гинин Панов и Георги ... от гр. Лом, Пано ... от Извор, Марин Михайлов от Дългошевци, Иван Кулин от Метковец, протопоп Никола от Мехмедовци,¹⁶⁾ Тано Първанов, баш кнеза от Белоградчик и Андрей Гуньински от с. Бела. Депутацията била снабдена с пълномощно, подписано от всички села в окръга и заверено от пашата (Видинския управител). Тя тръгнала около Св. Илия – 20 юли за Цариград, когато и населението се върнало по домовете си, като вярвало, че може да се направи нещо за него.

В Цариград депутацията представила молбата си на Великия везир, посетила и представителите на Великите сили, които имали от по-рано сведения за станалото в този край и за избиването на Белоградчишките първенци, защото австрийският и французкият консули веднага след разбиването на въстаниците посетили града, събрали сведения и донесли всичко на генералните консули в Цариград.

Подобренията

Около Димитровден (26 октомври) депутацията се завърнала снабдена с царски берат (указ), с който спяхилъците се унищожавали, като земята се раздавала на българите – земеделци с тапии. Данъците се намалявали и своеволията на чиновниците се ограничавали.

Членовете на депутацията излезли по селата и разгласявали съдържанието на царския берат.

Недоволството на турците

Чрез поменатия берат злото се намалило до известна степен и българското население заживяло спокойно, обаче, турците, навикнали на произволи и всякакъв вид злодеяния, не могли да търпят тези ограничения. Видинският управител (пашата) приел едно след друго няколко заявления от Белоградчишките, Видинските и Ломските турци, в които се излагало, че членовете на депутацията сновели из селата и подстрекавали населението на бунт, та ако не се вземат мерки против тях, въстанието отново ще избухне. Пашата, без да провери оплакването, съобщил в Цариград донесението на турците, от където последвала заповед да се изловят и изпратят в Цариград виновниците. Уловени били Димитър Панов, Иван Кулин и Първул Станков, които били изпратени във Видин и оттам в затвора в Цариград.

Съдене виновните турци

През времето, когато горепоменатата депутация се готвила да замине за Цариград, Белоградчик бил посетен от Видинския владика Венедикт (на 20 юли) и наследниците на избитите граждани му се оплакали за постигнатото ги нещастие. Той ги посъветвал да се отнесат до валията, което те направили като подали заявление и искали удовлетворение. Европейските консули, от които, както казахме по-рано, Австрийският и Французкият били посетили града, им дали съдействие и на жалбата им се дало ход.

Като се извършило нужното следствие, образуван бил извънреден съд под председателството на някой си Шакип ефенди. Като се разгледало делото, указали се виновни за избиването на беззащитните

белоградчишки граждани 28 души от видинските и белоградчишките турци, които били натоварени на една гемия, в която били държани в Дунава между Видин и Калафат цели три месеца, а след това изпратени в Цариград, от където били освободени с изключение на Мустафа Юзбаши, управител на Белоградчишката крепост, Юсеин Чауш, Х. Мехмед Онбаши и Х. Парцалко. Последните били задържани и след три години освободени, с изключение на Юсеин Чауш, който умрял на заточение.

На наследниците на загиналите белоградчишки граждани през месец април 1851 година били дадени царски берати, с които се отпускали пенсии – на вдовица 30 гроша, на син 25 гроша, на дъщеря 20 гроша месечно. Такива пенсии били отпуснати на 62 души, които ги получавали до 1876 година.

Поменатите берати по настоящем се намират в нашето Министерство на външните работи, изпратени през 1884 г., с цел да се иска изплащането на сумите по тях, което и до днес не е направено.

Заклучение

Така се е свършило тъй нареченото в историята Белоградчишко въстание, което е обхванало целия Видински окръг и при все, че е потушено в кратко време, дало е добри резултати. Турските злодеяния са били донякъде ограничени и българите са станали отново господари на земята си, която след падането на Българското Царство е била отнета от тях.

През 1857 г. някой си Димитраки, който бил участвал като доброволец в Кримската война, дошъл в нашия край и обиколил граничните села, за да подготви народа за второ въстание. През пролетта, когато се раззеленила гората, той, заедно с Георги Станков от с. Стакевци, Живко Манчов от Ошане, Стоян Терзийски и Васил

Николин от Салаш, събрали 400-500 души от селата Стакевци, Салаш, Раяновци, Ошане и Праужда, с които се отправили за сборния пункт над с. Влахович, където щело да се съберат още въстаници, та след това, под командата на Димитраки, да нападнат Белоградчик. Но турците, които били известени за това, изпратили срещу тях силна войска и башибозук, та ги нападнали над с. Влахович и ги разпръснали като убили 6 души, а турците дали един убит и два коня ранени.

След това вече никой не е помислял да въстава, а и невъзможно било да се въстава, защото турците оградили Белоградчик със шарампол (ограда от дебели дървета с бойници) и държали в него силен гарнизон, а и Видинският гарнизон бил удвоен, та против тях не можело да се отиде с 50-60 кремъклии пушки и тояги.

БЕЛЕЖКИ

1. Печати се по второто издание (1937) на „Материали по Белоградчишкото въстание“. Книгата може да се намери в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София. Правописът е частично осъвременен. Книгата присъства и в някои чуждестранни библиотеки, например тя може да се намери в Oxford University Libraries: Bodleian Library (Shelf mark: M95.GO1781).
2. Авторът, Киро Панов, е известен белоградчишки гражданин, днес забравен, п. адвокат в града. Той е автор и на друга книга „Белоградчик. Минало и настояще“ (1938). И двете книги са отпечатани в печатницата на Стамен Каменов в Белоградчик.
3. От тези незаконни дела на турците българският народ е бил много недоволен, защото, според народното поверие, ако един член на семейството промени вярата си, това семейство до „девета рода пада в смъртен грях“. Затова именно са употребявани всички възможни, простени и

непростени средства за отървяване от потурчване набелязаната за това мома или жена. Към края на XVIII век един старец, някой си дедо Петър от с. Калугер, Белоградчишко, дъщерята на когото искал да вземе за жена синът на техния господар, като не успял да склони господаря си и да увещае сина му да не взема за жена българка, дал привидно съгласието си да я даде за жена на последния. Поканил ги даже дома си на гости за „сговор”. След като ги нахранил, напоил и приспал, изпратил бабата и дъщеря си в Сърбия, зарязал къщата със спящите в нея турци и я запалил, та изгоряла цяла заедно с всички сватове, а той настигнал жена си и дъщеря си и се заселил в Сърбия. По този начин той запазил рода си от смъртен грях.

4. Развалините на казания градец и сега личат. Край Марината воденица се виждат основите на няколко сгради, а по на север от нея има няколко могили, в които се намират късове керемиди, тухли, хоросан и камъни от сгради. На запад от тези развалини, на върха Кокошевец, пък личат развалини на изгоряла църква, която, според преданието, била разрушена заедно с градеца.
5. И сега цели фамилии в гр. Зайчар, с. Велики (Големи) Извор и в други села на Зайчарската околия, в гр. Кула и околията му, носят имената на селата в Тетевенския балкан, от които са се изселили: Торозлииците, Лесиндренците, Видрарците и пр. В гр. Зайчар, в главната чаршия, се чете фирмата „Лесидренац”, па и наречието на Зайчарци, Кулчани и околията им, а и на част от населението около Свилайнац (Сърбия), е досущ Тетевенско.
6. Господарят на с. Върбово, Мехмед бей, е имал лозя в местността „Маркашница”, Белоградчишко землище, и там е летувал. Той, а и други бейове, си били присвоили правото на първа нощ с младите невести от селата и спяхилъка им, а

освен това, той бил задължил момците и младите булки всеки неделен ден да отиват на лозето му и там да правят хорото. Там той е избирал жертвата на скотските си страсти, която била длъжна да прекара нощта с него. Най-после една героиня-мома забила ножа в гърдите му и по този начин премахнала един човек - звяр.

7. Тук трябва да се спомене и с това да се почете паметта на мъченически загиналия, предаден от лоши българи, Стоян войвода от с. Праужда, Белоградчишко, който, след като години наред се скитал по горите, за да пази народа от турските злодеяния, бил заловен в гр. Белоградчик, предаден от Георги Мъцката от гр. Белоградчик и докаран в Белоградчик окован в тежки вериги, а след това закаран на прохода в с. Стакевци, до Ковачевата воденица, където набоден на кол издъхнал след тежки мъки. Стояновите другари (хайдутите) били заловени по-рано и умъртвени на Кадъ-боаз чрез разпаряне и навиване на червата им на чекрък (колело) – наказание, наложено от сръбските власти по искане на турците, за да дадат доказателство, че не са давали гостоприемство на българските бунтовници.
8. Баш кнезовете са били главните представители на раята в каазите. Във всяка кааза е имало по един баш кнез (главен кмет), избран от кнезовете (кметовете) и утвърден от властта.
9. С. Мехмедовци от 1934 год. се преименува на името на борца за отечествена свобода – протопоп Никола, та вече се именува Поп Николаево.
10. В старите учебници по история погрешно е казано, че въстанието е избухнало през 1951 год., когато то е било през 1850 год., за което свидетелствуват множество неоспорими доказателства, между които са и надписите върху надгробните камъни на загиналите.

11. От тези тояги бяха оцелели три – на Цанко Цанкуловски от с. Калугер, ясенова - на дедо Петко Стоянов от с. Ошане и дрянова – на Манчо Илиев (Лилин) от с. Раяновци. В нещастната за България 1913 год., през време на Междусъюзническата война, сръбските войски, които намериха Белоградчик опразнен от нашите войски, нахлуха в града и от трите тояги, които дотогава се съхраняваха в щаба на 15-и пехотен Ломски полк, унищожиха първата и последната, та сега е оцеляла само тоягата на Петко Стоянов от с. Ошане.
12. Башовица е местност, засадена с лозя, която се намира на североизток от Белоградчик. Отделя се от Белоградчик с планината „Венец” (Столове).
13. Пророкуването на дедо Вълчо се сбъдна. След 27 години Белоградчик бил освободен и на главната врата на калето покойният белоградчишки гражданин Георги Лилов Перкин, син на загиналия в града Лило Иванов, окачил на поменатата врата парче свинско месо, а в калето много прасета се изяли.
14. Миналата година уважаемият видински гражданин – историк Атанасов писа, че Кръсто Гайдара от с. Цар-Шишманово, известен борец за нашата свобода, другар на Вълчо Поломски от с. Макреш и на други местни патриоти, които постоянно бунтували народа против турците, е предвождал ломските въстаници и че бил оцелял, та отпосле бил взел участие в Сръбско-турската война и в Освободителната такава. Това обаче не вярно, защото другарят на капитан Кръсто, Илия Гечев, ранен при с. Борисово, е очевидец на неговото обезглавяване. Освен това капитан Кръсто по онова време е бил възрастен човек, когато Кръсто Гайдарски в същото време е бил юноша и покъсно се е прехвърлил във Вратарица (Сърбия), от където е

започнал своята дейност заедно с мнозина други луди-млади от нашия край.

15. По онова време, дори до Освобождението, границата със Сърбия е била оградена с плет – побити в земята ботуци със жили (напречни дървета), гъсто заковани в ботуците. И тая ограда се наричала плет.
16. В един пълен псалтир (обемиста книга), която се съхранява в Поп Николаевската (Мехмедовската) църква протопоп Никола саморъчно е написал следното: „1850 л. м-ц септември, 19 ден. Да се знае язе протопоп Никола бемо у Стамбул у Цариград, па купи тоя псалтир за 220 гроша за мене си и за моя потребна книга и со мене Пъраим и Тано, баш кнеза от Белоградчик и Пало от Извор и Георги от Лом”.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Корица на книгата

